

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Τ. ΚΟΛΙΑ

Καθηγητοῦ

τῆς Ἱστορίας τῶν Μέσων καὶ Νεωτέρων Χρόνων

Η 25^η ΜΑΡΤΙΟΥ ΕΝΑΝΤΙ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ*

Ἀπὸ τοῦ Γράμμου καὶ τῆς Ροδόπης μέχρι τοῦ Λιβυκοῦ Πελάγους, ἀπὸ τοῦ Ἰονίου Πελάγους μέχρι τοῦ Ἑβρου καὶ τῶν Ἀνατολικῶν ἁκτῶν τοῦ Αἰγαίου ἑορτάσιμος εἶναι ἡ σημερινὴ ἡμέρα. Εἰς πόλεις καὶ χωρία ἡ μνήμη τοῦ Πανελληνίου στρέφεται πρὸς τὰ ὀπίσω, ἀναπολοῦσα τὰς μεγαλυτέρας σελίδας τῆς νεωτέρας ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἡ μνήμη εἶναι ἡ ψυχικὴ λειτουργία, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος, εἴτε ὡς ἄτομον εἴτε ὡς ἔθνος, δὲν εἶναι μόνον σήμερον, ἀλλὰ καὶ χθές, ὄχι μόνον παρόν, ἀλλὰ καὶ παρελθόν. Ταῦτα παραλλήλως βαίνοντα καὶ ὁμαλῶς πρὸς ἄλληλα διάγοντα, ποδηγετοῦν ἄτομα καὶ ἔθνη πρὸς τὸ μέλλον καὶ διασφαλίζουν τὴν ἐπιβίωσιν.

Ὁ χαρακτήρ τῆς σημερινῆς πανηγύρεως, ἐν τῇ ἀρχικῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως, εἶναι βεβαίως ἐπιμνημόσυνος, εἶναι εὐγνωμοσύνης. Εἶναι ἡμέρα ἐπικοινωνίας μὲ τὰς ψυχὰς τῶν ἡρώων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἔχυσαν τὸ αἷμά των διὰ νὰ παῦσῃ τὸ Πανελλήνιον νὰ εἶναι λαὸς δούλων, ἐντρεπομένων διὰ τὸν ἑαυτὸν των, ἀπαισιοδόξων διὰ τὸ μέλλον των καὶ περιφρονουμένων ὑπὸ τοῦ βαρβάρου κυριάρχου. Εἶναι ἡμέρα μνημοσύνου τῶν θυμάτων εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐθνικῆς Ἀναγεννήσεως, τῆς ἠθικῆς ἀνατάσεως καὶ τῆς ἀνακτῆσεως τῆς ἐθνικῆς αὐτοπεποιθήσεως. Εἶναι μνημόσυνον ὄλων ἐκείνων, εἰς τὴν θυσίαν καὶ τοὺς μόχθους τῶν ὁποίων τὸ ἀρχαῖον ἀπόφθεγμα *«μητρός καὶ πατρός καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμώτερον καὶ σε-*

* Πανηγυρικὸς λόγος, ἐκφωνηθεὶς τὴν 25ην Μαρτίου 1968 ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Κοσμητοροῦ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς κ. Γεωργίου Κόλια, παρισταμένων τῶν πανεπιστημιακῶν ἀρχῶν, τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Ἰερωνύμου, τοῦ Ἀντιπροέδρου τῆς Ἑθνικῆς Κυβερνήσεως κ. Στ. Παττακοῦ, πολλῶν ὑπουργῶν καὶ πλήθους κόσμου.

μνότερον καὶ ἀγιώτερον εἶναι ἢ πατρίς», εὗρε τὴν διατράνωσίν του. Εἶναι ἡ ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποίαν δέον ν' ἀναμνησκόμεθα τῆς ἀρχαίας γνώμης «*Ἀγῆρατοι μὲν αἱ μνημαὶ τῶν ὑπὲρ πατρίδος τετελευτηκότων, ζηλωταὶ δὲ ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων αἱ τιμαί*».

Ὁ κατὰ τὸ 1838, διὰ Διατάγματος τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος, καθορισμὸς τῆς 25ης Μαρτίου ὡς ἡμέρας ἑορτασμοῦ τῆς ἐπετείου τῆς ἐκρήξεως τῆς Ἐπαναστάσεως ἐγένετο ἀναμφιβόλως λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ ἡμέρα ἐκείνη ἦτο συμβολικὴ, ὡς εὐαγγελιζομένη εἰς τὸ ἔθνος τὴν ἀπελευθέρωσίν του. Τὰ ἔργα καὶ αἱ θυσίαι ἐνδόξων καὶ ἀθανάτων ὀνομάτων ἐξήρθησαν πλειστάκις μέχρι τοῦδε ἀπὸ τοῦ πανεπιστημιακοῦ τούτου βήματος. Ὑμνοὶ ὑπὲρ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ὥργάνωσαν, διεξήγαγον καὶ ἔφερον εἰς αἴσιον πέρας τὸν μέγαν Ἀγῶνα, ἠκούσθησαν· καὶ ἦσαν δεξιοτέχναι τοῦ λόγου οἱ ὕμνοδοὶ ἐκεῖνοι καὶ καλύτερον ἐμοῦ γνῶσται προσώπων καὶ πραγμάτων, ὥστε θὰ ἦτο παρακεκινδυνευμένη ἄμιλλα, τυχὸν ἀπόπειρα νὰ ἐξυμνηθῶσιν ὑπ' ἐμοῦ τὰ ἐπιτελεσθέντα καὶ οἱ ἐπιτελέσαντες. Ὄνόματα προσώπων καὶ τόπων συνδεομένων μὲ τὸν ἀγῶνα τῆς Παλιγγενεσίας εἶναι ἀποτυπωμένα εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας μας καὶ ἀποτελοῦν τὰ τιμαλφῇ τῶν ἐθνικῶν μας ἀναμνήσεων.

Κατὰ ταῦτα, ἐπιδιώκων τὴν ἀποφυγὴν κοινῶν τύπων, ἐπέλεξα ὡς θέμα τῆς ὁμιλίας μου κατὰ τὴν σημερινὴν ἐπέτειον τὸ ἤδη γνωστὸν εἰς ὑμᾶς «*Ἡ 25η Μαρτίου ἔναντι τοῦ παρελθόντος, τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους*». Τοῦτο διακρινόμενον εἰς τρία σκέλη ἢ εἰς τρία ἐπὶ μέρους κεφάλαια καλεῖ ὑμᾶς, ὅπως ἀπὸ κοινοῦ ἀντικρῶσμεν τὴν ἱερὰν ἐπέτειον, πρῶτον μὲν ὡς κατὰ κλειδὰ σειρᾶς γεγονότων, ἐξελίξεων καὶ καταστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἐμπίπτουν εἰς τὸ χρονικὸν διάστημα τῶν ἀπαισίων τεσσάρων αἰῶνων δουλείας, δεῦτερον δὲ ὡς μέτρον κρίσεως ἢ καὶ συγκρίσεως γεγονότων, ἐξελίξεων καὶ καταστάσεων, αἱ ὁποῖαι καλύπτουν τὸν ἀπὸ τῆς Παλιγγενεσίας μέχρι σήμερον χρόνον καὶ τέλος ὡς φάρον, ὡς πλοηγὸν διὰ τὸν περαιτέρω βίον τοῦ ἔθνους διὰ μέσου τόσων καὶ τόσων γνωστῶν καὶ ἀγνωστων Συμπληγᾶδων Πετρῶν. Τὸ θέμα μας μὲ ἄλλας λέξεις ἀναφέρεται α) εἰς τὸ πῶς ἐπέζησε τὸ ἔθνος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, β) εἰς τὸ πῶς διάγει σήμερον, καὶ γ) εἰς τὸ πῶς τοῦτο θὰ δυνηθῇ νὰ ἐπιβίωση τῆς παγκοσμίου κλίμακος δίνης τῆς σήμερον. Προετίμησα τὸ θέμα τοῦτο, διότι πιστεύω ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀνταποκρίνομαι καλύτερον πρὸς τὰς ἀνησυχίας τοῦ παρόντος, ὡς εὐρέως τυγχάνει γνωστὸν λιαν τεταραγμένου, καὶ τὰ μάλιστα ἀπὸ ἀπόψεως ἰδεῶν συγκεχυμένου.

Τὸ θέμα μας κατὰ τὸ πρῶτον αὐτοῦ σκέλος ἀφορᾷ εἰς τὰς συνθήκας, εἰς τὰς προϋποθέσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας ὁ Ἕλλην ἐπέζησε καὶ τέλος ἀπεδύθη εἰς τὸν Ἀγῶνα τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἀποκαταστάσεως. Ἐπισημαίνομεν καὶ ἐξαίρομεν τὴν ὑπαρξίν τριῶν πρὸς τοῦτο παραγόντων, ἦτοι τὸν τῆς Ἑλλή-

νικῆς παραδόσεως, τὸν τῆς Χριστιανικῆς παραδόσεως καὶ τρίτον τὸν τῆς φυσικογεωγραφικῆς συνθέσεως τῆς ἑλληνικῆς γῆς, παραγόντων, τῶν ὁποίων ἡ δύναμις ὠδήγησε τὸ ἔθνος εἰς τὸν ἑορτασμὸν τῆς σημερινῆς ἑπετείου.

Ὁ Ἕλλην ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα ἔχων συνείδησιν τῆς διπλῆς αὐτοῦ κληρονομίας. Ποῖος ἀγνοεῖ τὸ σύνθημα τοῦ ἐξεγερθέντος ἔθνους; Αἱ λέξεις Πίστις καὶ Πατρίς, ἔννοια ἀλληλοσυμπληρούμεναι, συνείχον τοὺς Ἕλληνας πρὸς ἀλλήλους, καὶ αὐταὶ ἀντήχησαν διὰ μιᾶς ἀπὸ τοῦ Προῦθου μέχρι τοῦ Μαλέα καὶ τῆς Κρήτης, ἀπὸ τοῦ Σουλίου μέχρι τῆς Κύπρου. Τούτων ἡ πρώτη συνδέεται ὀργανικῶς πρὸς τὴν χριστιανικὴν παράδοσιν τοῦ Βυζαντίου, πρὸς τὴν ἑλληνοχριστιανικὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ δευτέρα εἶναι ἀπότοκος τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ ἔθνος ἀπέκτησεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς πλάτος καὶ εἰς βάθος ἐντονωτέραν συνείδησιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τοῦ καταγωγῆς καὶ παραδόσεως.

Ἡ πόλις ἔπενε! Τὸ 1453 ἔκλεισε μακρὰ σειρὰ σελίδων ἑνὸς ἀγῶνος, ὁ ὁποῖος δὲν ἦτο ἄλλο τι εἰμὴ ἀγὼν μεταξὺ δύο κόσμων, τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, δύο θρησκειῶν, τῆς χριστιανικῆς προασπιζομένης ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς μωαμεθανικῆς προωθουμένης πρὸς Δυσμὰς ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων. Ἦτο ἀγὼν ἰδεολογικός, ἀγὼν πολιτισμοῦ μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας. Εἶχε δὲ ἀρχίσει ὁ ἀγὼν ἐκεῖνος ἤδη ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 7ου αἰῶνος. Καὶ διεξήχθη τὸ πρῶτον μεταξὺ Ἑλλήνων, τῆς αὐτοκρατορίας δηλ. τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τῶν Ἀράβων νεοπροσλήτων ὁπαδῶν τῆς διδασκαλίας τοῦ Μωάμεθ. Οἱ μὲν ἐξεπροσώπουν τὸ εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα, οἱ δὲ τὸ ἀσιατικόν. Ἐκεῖνο ἀνθίστατο ἐπὶ αἰῶνας ἀποτελεσματικῶς μέχρις ὅτου τὸν κεκμηκότα ἀραβικὸν φορέα τοῦ ἀσιατικοῦ πνεύματος ἀντικατέστησεν ὁ τουρανικός, δηλ. οἱ Σελτζδοῦκοι Τούρκοι. Ἐπικολούθησε νέα συμπίεσις, νέα ἀπώθησις τῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν πρὸς τὰ παράλια τῆς μικρασιατικῆς χερσονήσου. Κατὰ τὴν κρίσιμον δὲ ἐκείνην στιγμὴν ὁ δυτικὸς κόσμος, ὁ λατινοφραγκικός, πλήττει τὴν αὐτοκρατορίαν ἐκ τῶν νότων. Οὕτω ἔχομεν τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸ 1204, ἡ ὁποία, ἡμποροῦμεν νὰ εἰπώμεν, διήνοιξε τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν δευτέραν τοῦ 1453 τῇ συνεργείᾳ τῶν πρὸς Βορρᾶν γειτόνων Σέρβων καὶ Βουλγάρων, χωρὶς τελικῶς οὐδεὶς τῶν δύο τούτων νὰ ἀποκομίσῃ ἴδιον ὄφελος, τοῦναντίον μάλιστα. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἀκόμη ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη συνεργήσασα εἰς τὴν συντριβὴν τοῦ μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας φράγματος, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διῆλθε τὴν ἀγωνίαν τῆς πολιορκίας τῆς Βιέννης καὶ τῆς μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ κατὰ μήκος τῆς βορείου Ἀφρικῆς ἐξαπλώσεως τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Ἡ ἰδία δὲ αὕτη Δυτικὴ Εὐρώπη ὥς προσέβη μήπως ἀμβλυοῦσα διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ἔναντι τῆς Ἑλλάδος ἴδη ἐαυτὴν κατακλυζο-

μένην ὑπὸ τοῦ ἀσιατικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον βεβαίως σήμερον δὲν εἶναι ὁ μοαμεθανισμός, ἀλλ' ὁ κομμουνισμός. Δὲν στερεῖται δὲ σήμερον σημασίας τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἰδεολογία αὕτη ἐπεκράτησεν ἐπὶ περιοχῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῶν πρὸς αὐτὴν γειτνιαζουσῶν τῆς Εὐρώπης. Αἱ δὲ περιοχαὶ αὗται, ὅποια σύμπτωσις! εἶναι σχεδὸν ἀκριβῶς αἱ αὗται πρὸς ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι συνεκρότουν κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα τὴν μογγολοταταρικὴν αὐτοκρατορίαν τοῦ Τσίγκις - Χάν, ἡ ὁποία ἐξηπλοῦτο ἀπὸ τοῦ Εἰρηνικοῦ Ὁκεανοῦ πρὸς Ἀνατολὰς μέχρι καὶ τῆς Πολωνίας καὶ σχεδὸν τῆς σημερινῆς Ρουμανίας. Βεβαίως ἡ ἱστορία δὲν ἐπαναλαμβάνεται, ὅμως ὑπάρχουν συντελεσταὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως, οἱ ὅποιοι τυχὸν ἐπανεμφανίζόμενοι ὁδηγοῦν εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Ἕλλην τῶν Μέσων χρόνων πληττόμενος ἐξ Ἀνατολῶν, Δυσμῶν καὶ Βορρᾶ ὑπέκυψε καὶ περιτλήθην εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἰσχυροτέρου τῶν ἀντιπάλων του. Ἦτο δὲ οὗτος ὁ ὀθωμανὸς Τούρκος, ὁ ἀλλόδοξος, ὁ ἀσιάτης. Ἡ ἀποκαρδίωσις καὶ ἡ ἐγκατάλειψις ἐφαίνετο τὴν ἐπομένῃ τῆς 29 Μαΐου 1453 κυριαρχοῦσα ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ Πανελληνίου. Θρηνεῖ τοῦτο διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Βασιλευούσης. Ἀμφιβάλλομεν ἂν ὑπάρχῃ ἄλλη περίπτωσις ἐκπορθήσεως πρωτευούσης, διὰ τὴν ὁποίαν ἐγράφησαν τόσοι ἔμμετροι καὶ πεζοὶ θρῆνοι, ὅσοι διὰ τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἐξέλιπε μὲν διὰ τῆς Ἀλώσεως καὶ ὁ τελευταῖος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων πολιτικὸς δεσμός· μολοντοῦτο ἐκεῖνοι δὲν ἀπέβησαν ἀκυβέρνητα νανάγια εἰς τὸ πέλαγος τῆς βαρβάρου καταστροφῆς τῶν. Τοῦτο δὲ ὀφείλεται εἰς τὸν δεσμόν τῆς θρησκείας, τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἡ ὁποία λυτρώνει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὴν ὁδύνῃ τῆς συμφορᾶς, ἡ ὁποία καθιστᾷ τὰς μὲν στερήσεις τοῦ πτωχοῦ ἐλαφροτέρας, τοῦ δὲ πάσχοντος πλουσίου τὰ πάθη ἡπιώτερα. Ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ὁ Γεννάδιος, πρῶτος οὗτος ἔσπευσε νὰ ὑπομνήσῃ τὴν ὑπαρξίν τοῦ δεσμοῦ τῆς θρησκείας. Διεσώθη μέχρις ἡμῶν «*Ἀπανταχοῦσα*» τοῦ Γενναδίου, γράμμα Ἐλεημοσύνης ἐπιγραφομένη, ἡ ὁποία θὰ ἐδίδετο εἰς οἰονδήποτε θὰ εἶχεν ἀνάγκην συνδρομῆς καὶ προστασίας. Ἀπηυθύνετο πρὸς πάντα πιστὸν διὰ νὰ συστήσῃ τὸν κομιστὴν εἰς τὴν ἀγαθοεργὸν χριστιανικὴν αὐτοῦ διάθεσιν. Καὶ δὲν εἶναι ἡ μόνη περίπτωσις ταγοῦ τῆς Ἐκκλησίας συνιστάωντος συσπείρωσιν περὶ τὴν θρησκείαν.

Ὅπωςδήποτε ἡ φυγὴ σχεδὸν ὡς σύνθημα δεσπόζει. Φυγὴ πέραν τῆς Ἀδριατικῆς εἰς τὴν Ἰταλίαν τῶν μορφωμένων Ἑλλήνων. Φυγὴ μακρὰν τῶν πόλεων καὶ μακρὰν τῶν εὐπροσίων γεωγραφικῶν διαμερισμάτων τῆς χώρας πρὸς τὰ ὄρη καὶ τὰς φυσικογεωγραφικῶς ἀπομεμονωμένας περιοχὰς ἐν τῇ ζωνῇ ἐπιθυμίας ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὸ ἄγχος τῆς παρουσίας τοῦ κυριάρχου Τούρκου. Τὸ πνευματικὸν καὶ βιωτικὸν ἐπίπεδον πίπτει ὁλονὸν καὶ χαμηλότερον· δὲν ἐκλείπει ὅμως. Ὁ ναὸς τοῦ χωρίου καὶ ἡ μονὴ τῆς

περιοχῆς στεγάζουν τὸ κρυφὸ σχολεῖό, ὅπου ὁ παπᾶς καὶ ὁ καλόγερος διατηροῦν ἄσβεστον τὴν φλόγα τῆς μαθήσεως τῶν γραμμάτων καὶ τῆς θρησκείας. Ὅταν δὲ τέλος ἐπὶ σουλτάνου Σουλεϊμάν τοῦ Μεγαλοπρεποῦς ἐδόθῃ τέλος εἰς τὸν ἀπομονωτισμὸν τῶν Τούρκων ἐναντι τῶν Εὐρωπαίων καὶ ὅτε συνήφθησαν κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα αἱ πρῶται συνθήκαι περὶ ἐμπορικῶν συναλλαγῶν, ἤρχισεν ὁμολογουμένως νέα περίοδος πρὸς τὰ ἐπὶ τὰ βελτίω ἐξελιξέως τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων. Ὁ βίος ἀπὸ πνευματικῆς καὶ οἰκονομικῆς πλευρᾶς βαίνει τὴν ἀνιούσαν. Τὸ ἐμπόριον ἀνὰ τὰς ἐπαρχίας τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰς ξένας χώρας περιέρχεται εἰς χεῖρας ἑλληνικάς. Ἑλληνες μεταναστεύουν εἰς χώρας, μὲ τὰς ὁποίας αἱ ἐμπορικαὶ συναλλαγαὶ παρουσιάζοντο αἰσiai. Αἱ συνθήκαι διαβιώσεως καὶ ἀσφαλείας ἐντὸς τῶν ἀστικῶν κέντρων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας βελτιοῦνται. Ἡ εὐρεῖα κυκλοφορία τῶν Πορτολάνων, ὁδηγῶν, θὰ ἐλέγουμεν σήμερον, τῶν ἐπιλιμενίων κέντρων τῶν διαφόρων χωρῶν τῆς Μεσογείου, ἀφ' ἐνός, ἡ συντεχνιακὴ ὀργάνωσις τῶν Ἑλλήνων εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς πόλεις τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἀφ' ἑτέρου, ἀποτελοῦν ἀνευδεῖς μάρτυρας τῆς ἐπελθούσης μεταβολῆς. Τότε πλεόν ὁ Ἕλλην τῆς Διασποράς, ὡς λέγομεν σήμερον, ὡς καὶ ὁ Ἕλλην τῆς μητροπόλεως στρέφονται μὲ αἰσιοδοξίαν πρὸς τὸ χθὲς τῆς πατρώας αὐτῶν ἱστορίας. Ἦτο δὲ αὕτη ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, ὅχι ὅμως ὀλιγώτερον καὶ ἡ μεσαιωνικὴ, μὲ ἰδιαίτερος μία ἐκάστη πόλους ἔλξεως, μὲ τὰς Ἀθήνας ἡ πρώτη, μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἡ δευτέρα. Συνιστῶνται σχολεῖα ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν ταῖς παροικίαις τῆς ἀλλοδαπῆς, κατὰ τὸν ἐν Εὐρώπῃ κρατοῦντα τύπον. Ἀπονέμονται ὑποτροφίαι εἰς νέους διακρινομένους διὰ τὴν ἐπίδοσίν των. Τὸ τοῦ Σολομῶντος «Πενίαν γὰρ καὶ ἀτιμίαν ἀφαιρεῖται παιδεία»¹ ἀποβαίνει συνειδησις παντὸς τῶν τὰ πρῶτα φερόντων μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ρῆσις τοῦ Ἰσοκράτους, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν «ἡ Ἑλλάς δὲν εἶναι ἐν γεωγραφικὸν σημεῖον, ἀλλὰ μία ἰδέα» εὐρίσκει ὁλονὲν καὶ μεγαλυτέραν ἀπήχησιν. Τὸ ἀρχαῖον δίδαγμα «Τεθνάναι καλῶς μᾶλλον ἢ ζῆν αἰσχροῦς» διαποτίζει ὁλονὲν καὶ βαθύτερον, ὁλονὲν καὶ εὐρύτερον τὴν ψυχὴν τῶν Ἑλλήνων, διὰ ν' ἀποδοθῇ τέλος διὰ τῶν στίχων τοῦ ἐθνικοῦ βάρδου «Καλύτερα μῆς ὥρας ἔλειθερῇ ζωῇ | παρὰ σαράντα χρόνια σκλαβιὰ καὶ φυλακή».

Ἦσως ὁ Ἕλλην χαρακτηρισθῇ ὡς ἐγωῖστής, καὶ τοῦτο, διότι εἰς ὥρας ὡς ἡ σημερινὴ ἀρκεῖται εἰς τὴν προσφυγὴν καὶ εἰς τὴν μνεῖαν διδακτικῶν παραδειγμάτων μόνον ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἱστορίας. Καὶ ὅμως τὸ τοῦ Δημοσθένους «οὐκ ἄλλοιτοῖς ὑμῖν χρωμένους, ἀλλ' οἰκείοις, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εὐδαίμονας ἔξεστι γενέσθαι» ἀποτελεῖ ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Οὐτε διάφορον εἶναι τὸ τοῦ Ἰσοκράτους «ἐγὼ δὲ σὲ καὶ τοὺς σούς,

1. Σολομ. Παροιμ. ΙΓ', 18.

οὐκ ἀλλοτρίοις παραδείγμασι χρώμενος, ἀλλ' οἰκείοις, παρακαλῶ καὶ συμβουλευῶ».

Εἰς σειρὰν λογίων τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ἐδόθη πλέον ἢ εὐστόχως, πλέον ἢ δικαίως ἢ προσωνυμία «διδάσκαλοι τοῦ Γένους». Ποῖον ἀκριβῶς τὸ κέντρον τοῦ βάρους τῶν βλέψεων τῶν μανθάνομεν ἐξ ἑνὸς καὶ μόνον, ἀλλὰ χαρακτηριστικοῦ ἐπεισοδίου, τὸ ὁποῖον ἀποδίδεται εἰς ἓνα τῶν διδασκάλων τοῦ Γένους, εἰς τὸν Γεώργιον Γεννάδιον. Οὗτος, κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ βιογράφου του, διδάσκων εἰς τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον τοῦ Βουκουρεστίου ὀλίγον πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως «...ἐφ' ἐκάστης παραδόσεως ὀλίγον μόνον ἐφρόντιζε νὰ διδάσκη τοὺς μαθητὰς περὶ τῆς γραμματικῆς ἢ φιλολογικῆς ἐννοίας τῶν συγγραφέων, τοὺς ὁποίους ἐξήγει' σύμπαντα δὲ τὸν χρόνον κατέτριβεν ἐξάπτων τὰ αἰσθήματα τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ ὑπὲρ πατριδος καὶ ἐλευθερίας καὶ μνημονεύων τὰς δύο αὐτὰς λέξεις ἐγένετο ἐξάλλος ὑπὸ συγκινήσεως καὶ ἐνθουσιασμοῦ. Ἄοκνος λειτουργὸς τοῦ ἀπορρήτου σκοποῦ... παρεσκεύαζε τὰς καρδίας...» ἀντλῶν παραδείγματα καὶ διδάγματα ἐκ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας.

Ὅπωςδήποτε καὶ παρὰ τὴν βαθμιαίαν βελλίωσιν τῶν συνθηκῶν διαβιώσεως τὰ δεινοπαθήματα τοῦ ἔθνους ἦσαν μεγαλύτερα τῶν δεινῶν, τὰ ὁποῖα ὑπέστη οἰονδήποτε ἄλλο ἔθνος τῆς Εὐρώπης περιπεσὸν εἰς δουλείαν ξένου δυνάστου. Ἡ διαφορὰ θρησκείας, πολιτισμοῦ καὶ καταγωγῆς, περιττὸν νὰ λεχθῇ, ἦτο ἡ αἰτία τῶν δεινοπαθημάτων. Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως τὸ ἔθνος ἐπέζησε καὶ τοῦτο χάρις εἰς τὴν δύναμιν ἐνδιαθέτων ἀρετῶν, τὰς ὁποίας διετῆρει ὡς κληρονομίαν τῶν προγόνων του. Ἀναμνησκόμενοι δὲ ἀθλῶν νάτων στίχων τοῦ Εὐριπίδου¹:

«Ἀρετὴ δέ, κἂν θάνῃ τις, οὐκ ἀπόλλυται,
ζῇ δ', οὐκ ἐτ' ὄντος σώματος· κακοῖσι δὲ
ἅπαντα φροῦδα συνθανόνθ' ὑπὸ χθονός».

παρατηροῦμεν : ὁ ἑλληνισμὸς πράγματι πολιτικῶς εἶχεν ἀποθάνει, τὰ ἐπιτεύγματά του ὅμως εἰς τὸν κόσμον τῆς ἀρετῆς, τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ πνεύματος γενικῶς, παρέμενον διακηρύσσοντα τὸ μεγαλεῖον τῶν προγόνων, παρηγοροῦντα τὸν ἐκπεσόντα κληρονόμον καὶ κρατοῦντα αὐτὸν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς θρησκείας εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ κατακτητοῦ, παρεμποδίζοντα τέλος τὴν ἀφομοίωσιν. Οἱ στίχοι τοῦ Εὐριπίδου δὲν ἄγουν ἡμᾶς ἐνώπιον δύο εἰκόνων, τὰς ὁποίας ὁ γεωγραφικὸς χώρος τῆς Αἰγαίδος, δηλ. τῆς Ἑλλάδος, προσφέρει εἰς τὸν προσεκτικὸν μελετητὴν, εἰκόνας δύο περιόδων τῆς ἱστορίας της, τῆς μᾶς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ἄλλης τουρκικῆς; Ποῦ τὰ τεκμήρια εἰς μνημεῖα πνευματικῆς δημιουργίας τῆς ἐδῶ κυριαρχίας

1. Εὐρ. Ἀποσπ. 734 (Nauk²).

του 'Ασιάτου κατακτητοῦ; Οὐδαμοῦ! Τὰ σφζόμενα ἢ καὶ εἰς ἐρείπια κατακείμενα ἀρχαῖα μνημεῖα ἐκράτουν τὸν Ἕλληνα ἐμπλεων ὑπερηφανείας, ἀλλὰ καὶ θαυμασμοῦ διὰ τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων προγόνων του, μακράν τοῦ βαρβάρου κατακτητοῦ, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἢ θέα τῶν μεγαλοπρεπῶν ἐκκλησιῶν τῶν χριστιανῶν τούτων προγόνων, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐκ συστήματος μετατραπῇ μαινόμεναι εἰς τζαμιά, ἐπλήρουν τοῦτον μίσους καὶ αἰσθήματος ἐκδικήσεως.

Ἀρχαῖα ἑλληνικὴ παράδοσις καὶ χριστιανικὴ θρησκεία εἶναι αἱ δύο δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ κοινοῦ βοηθοῦν τὸν ὑπόδουλον Ἕλληνα νὰ ἐπιζήσῃ καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἐπίσης προάγουν τὸν ἴδιον πρὸς τὴν μεγάλην ἀπόφασιν, τῆς ὁποίας τὴν ἐπέτειον ἐορτάζομεν. Τὰ κίνητρα, διατὶ ὄχι αὐτὸ τοῦτο τὸ νόημα τῆς Ἐπαναστάσεως προβάλλει σαφὲς μέσφ τοῦ κειμένου διαφόρων προκηρύξεων, ἐκκλήσεων πρὸς ξένας δυνάμεις, μέσφ ὀνομάτων πολεμικῶν σκαφῶν, σφραγίδων ἀτόμων καὶ ὀργανώσεων. Ἀρκοῦμεθα εἰς τὴν μνηεῖαν τῆς προκηρύξεως τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ πρὸς τοὺς ἐν Πάτραις προξένους χριστιανικῶν κρατῶν. «*Ὁμεις, γράφει, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος τῶν Χριστιανῶν... ἀπεφασίσσαμεν σταθερῶς ἢ ν' ἀποθάνωμεν ὅλοι ἢ νὰ ἐλευθερωθῶμεν...*».

Ἡ σκέψις καὶ ἡ πίστις, ὅτι ἔπρεπε νὰ δοθῇ τέλος εἰς τὰ τόσα ἐπὶ αἰῶνας δεινὰ τῆς δουλείας ὀρίμαζεν ὅλον ἐν καὶ περισσότερον. Ὅταν δὲ ὕλη εὐφλεκτος καὶ ἐκρηκτικὴ συσσωρευθῇ, σπινθὴρ ἀρκεῖ διὰ τὴν ἐκρηξίν. Τοῦτο συνέβη καὶ κατὰ τὴν Ἀνοιξίν τοῦ 1821. «Οὐδεμία δέ, κατὰ τὸν ἱστορικὸν τῆς Ἐπαναστάσεως Φιλήμονα, ἰσχύει ἀνθρωπίνῃ δυνάμει κατὰ πάσης ιδέας ἅπαξ ἐνσαρκωθείσης ἐν τινὶ λαῷ, ὅλων μάλιστα τῶν τάξεων αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀνωτέρας μέχρι τῆς κατωτέρας περιλαμβανομένων. Ἐλθόντος δὲ τοῦ πληρώματος τοῦ χρόνου, ἢ οὕτως ἐνσαρκωμένη ιδέα γίνεται ἔργον καὶ ἐναντίον πάσης καταπληκτικῆς δυσκολίας καὶ ἐναντίον παντὸς κινδύνου».

Ἡ σκιαγράφησις, καὶ δὲν εἶναι ἄλλο τι τὰ ἔως τώρα λεχθέντα, τῶν προϋποθέσεων καὶ τῶν συνθηκῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐξῆσεν ὁ Ἕλλην ἐπὶ αἰῶνας καὶ τῶν ὁποίων κατακλείς ἦτο ἡ μεγάλη ἐθνεγερσία, κρίνομεν ἐνδεδειγμένον καὶ ἴσως σκόπιμον, ὅπως συμπληρωθῇ διὰ τῆς ὑπομνήσεως τῆς ὑπερόχου ἐκείνης περιπτώσεως τοῦ Λάμπρου Τζαβέλλα, τῆς συζύγου του Μόσχως καὶ τοῦ 12ετοῦς υἱοῦ τῶν. Ὁ Λάμπρος κρατεῖται εἰς τὴν φυλακὴν ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ - πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων. Ἀφίνεται ἐλεύθερος μετ' ὀλίγον εἰς χεῖρας τοῦ ἀπαισιοῦ τυράννου τὸν υἱόν του, ἵνα μεταβῇ καὶ πείσῃ τοὺς συμπατριώτας του Σουλιώτας εἰς εἰρήνην καὶ ὑποταγὴν. Ἡ ἐπιστολή, τὴν ὁποίαν μόλις ἔφθασεν εἰς τὸ Σούλι ἀπέστειλεν εἰς τὸν Ἀλῆν, ἀποτελεῖ μοναδικὸν μνημεῖον σθένους, ἡρώϊσμοῦ καὶ φιλοπατρίας, αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν καὶ ἐρμηνεύουν ὁλόκληρον ἐποχὴν. «Ἐφθασα,

γράφει, εἰς τὸ Σούλι, ὄχι βέβαια διὰ νὰ σοῦ τὸ ὑποτάξω, ἀλλὰ διὰ νὰ σηκώσω τὴν πατρίδα μου ἐναντίον εἰς ἕναν κλέφτη σὰν καὶ σένα. Τὸν υἱόν μου, ἂν τὸν θανατώσης, θέλω τὸν ἐκδικήσω πρὶν ἀποθάνω, ἐὰν ὁ υἱός μου νέος, καθὼς εἶναι, δὲν μείνῃ εὐχαριστημένος ν' ἀποθάνῃ διὰ τὴν πατρίδα, δὲν εἶναι ἄξιος νὰ ζήσῃ καὶ νὰ γνωρίζεται ὡς υἱός μου. Ἄς νικήσωμε καὶ ἡ γυναῖκα μου εἶναι νέα· θὰ κάνωμε καὶ ἄλλα παιδιά...». Ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ Μόσχῳ δὲν ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴν μητρικὴν, εὐλογον ἄλλως τε, στοργὴν νὰ προσθέσῃ «... στεῖλῃ μου καλύτερα ἕνα κομμάτι ἀπ' τὸ σῶμα τοῦ παιδιοῦ μου νὰ τὸ φάγω παρὰ νὰ μοῦ προδώσῃ τὴν πατρίδα. Ἐγὼ εἶμαι νέα καὶ κάνω καὶ ἄλλα παιδιά...». Ὅποια σκληρότης, ἀκατανόητος διὰ τοὺς ἐγωκεντρικοὺς καὶ ἐγωπαθεῖς ἀνθρώπους τοῦ καιροῦ μας, ἀλλὰ καὶ ἀφθάστου ἡρωϊσμοῦ καὶ πατριωτισμοῦ!

* * *

Προτιθέμενοι νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν θεώρησιν τῆς 25ῃς Μαρτίου ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ παρόντος, δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ ἐπαναλάβωμεν τὰ ὅσα συνάδελφος ὁμιλητὴς τῆς ἡμέρας εἶπεν ἀπὸ τοῦ ἰδίου τούτου βήματος πρὸ τριῶν ἐτῶν: «Ἀναπετάσατε μεγάλας τὰς πύλας τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπως ἑορτάσῃ τὴν Ἑθνικὴν Ἐπέτειον ἡ Ἀκαδημαϊκὴ Νεότης, μνήμων παραδόσεων ἱερῶν καὶ θεματοφύλαξ ἐπαγγελιῶν ἱερωτέρων».

«Διὰ τῶν λόγων τούτων...», συνεχίζων λέγει ὁ ὁμιλητής, ἐν χρόνοις παλαιότεροις, ἀπὸ τοῦ σεπτοῦ τούτου βήματος καὶ ἐνώπιον τῶν λαμπρυνόντων τὴν αἴθουσαν βασιλέων, τῆς Κυβερνήσεως, ἐκπροσώπων τῶν ἐνόπλων τοῦ ἔθνους δυνάμεων καὶ ἀντιπροσώπων τοῦ Ἀλυστρώτου Ἑλληνισμοῦ, οἱ δόγματι τῆς Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου "προαιρεθέντες τῶν ρητόρων" πρὸς λαμπρὸν καὶ ἄξιον καὶ τῶν ἀναπολουμένων γεγονότων, ἀλλὰ καὶ τῶν μνημονευομένων ἡρώων πανηγυρισμὸν παρήγουν!»

Ἡ ἐπελθοῦσα ἐπὶ ἑλαττον συμμετοχὴ εἶναι ἀπὸ τινων δεκαετηρίδων γνωστὴ καὶ ἐνδεικτικὴ τοῦ πῶς τὸ σήμερον ἐνατενίζει τὴν μεγάλην ἐκείνην Ἐπέτειον. Βεβαίως τὸ πρῶτον τῇ τάξει ἀνώτατον τοῦτο καθίδρυμα ἐξακολουθεῖ τηροῦν τὴν ἀπὸ τοῦ 1838 θεσπισθεῖσαν ἐθνικὴν Ἑορτήν, χωρὶς ὅμως πλεον τὸν διαγκωνισμόν, τὸν ὁποῖον καὶ ἡμεῖς ὡς φοιτηταὶ προεφθάσαμεν, διαγκωνισμόν, ἵνα διασφαλισθῇ θέσις ἐντὸς τῆς αἰθούσης ταύτης. Τὸ ἔργον τῶν οἱ ὑπονομευαὶ ἐπεξέτεινον τόσον ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ, ὅσον καὶ ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τεχνηέντως ὑπέσκαψαν τὰ θεμέλια τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τὴν θέσιν τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων. Λέγων ταῦτα πράττω ἔργον τοῦ κομίζοντος γλαῦκα εἰς Ἀθήνας. Καὶ ὅμως, πιστεύομεν, ὅτι τοῦτο, λεγόμενον εἰς στιγμὰς ἱερὰς ὡς αἱ παροῦσαι, θὰ ὀδηγήσῃ ἕνα ἕκαστον ἡμῶν ἐνώπιον τῶν εὐθυνῶν τοῦ ἐναντι τοῦ παρελ-

θόντος, τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος τῆς φυλῆς. Καὶ δὲν εἴμεθα ὀλίγοι οἱ ὑπεύθυνοι διὰ τὰ γενόμενα, τὰ γινόμενα καὶ γενησόμενα. Ἄλλως τε ἔορται καὶ συγκεντρώσεις ὡς ἡ σημερινή, στεροῦμεναι τυχὸν τοῦ χαρακτῆρος ἀπολογισμοῦ καὶ προὑπολογισμοῦ, οὐδεμίαν οὐσιαστικὴν σκοπιμότητα καλύπτουν.

Ἡ 25 Μαρτίου κατέστη τὸ βάθρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὸ ἀπελευθερωθὲν ἔθνος ἐκαλεῖτο νὰ ἐδραιώσῃ νέαν ζωὴν πνευματικὴν, πολιτικὴν, οἰκονομικὴν. Τὸ ἔργον ἦτο τὰ μάλιστα βαρὺ καὶ τοῦτο, διότι ἡ ἀπὸ αἰώνων δουλεία εἶχε βαθέως ἐπηρεάσει τὸν χαρακτῆρά του, ὁ δὲ χῶρος ἐπὶ τοῦ ὁποίου τοῦτο, καθ' ὑπαγόρευσιν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι καὶ ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Μέντερινχ εἶχον χαρακτηρησθῇ ὡς δυσμενεῖς, ἐκλήθη, ἀπαλλασσόμενον τῶν ἐπ' αὐτοῦ ποικίλων ἐπιπτώσεων τοῦ δουλικοῦ χθές, νὰ δημιουργήσῃ τὸ μέλλον του. Οἱ διδάσκαλοι τοῦ Γένους ἀπὸ τῆς Βιέννης, τοῦ Βουκουρεστίου, τῶν Παρισίων καὶ ἄλλοθεν ἐμυσταγώγησαν εἰς τὸ καθήκον τοὺς νέους Ἕλληνας, ἔρριψαν προδρομικῶς τὸν σπóρον, ἐξ οὗ ἐβλάστησεν ὁ νέος Ἰερὸς Λόχος, οἱ τόσοι καὶ τόσοι ἄλλοι ἀγωνισταὶ τῆς Ἐλευθερίας. Οἱ ἴδιοι ἐκεῖνοι διδάσκαλοι εἰργάσθησαν ἐν συνεχείᾳ μὲ ἔνθερμον πάντοτε ζήλον ὑπὲρ τῆς ἀναπλάσεως τῆς νεότητος διὰ τῆς διαδόσεως τῶν φώτων τῶν προγονικῶν καὶ διὰ τῆς τονώσεως τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἀγωγῆς. Τὸ λεγόμενον διὰ τὸν Γεώργιον Γεννάδιον ὑπὸ τοῦ βιογράφου του ἰσχύει δι' ὅλους τοὺς φωστῆρας ἐκεῖνους τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ: Ἦτοι «... ἤλπιζε νὰ καταγωνισθῇ τὴν ἀμάθειαν, νὰ συνετίσῃ τὸν νοῦν, νὰ μαλάξῃ τὰς καρδίας, ν' ἀναμορφώσῃ τὰ ἦθη, καὶ νὰ καταστήσῃ τὸ ἔθνος, τὸ διὰ τῆς ἀνδρείας του ἀνακτησάμενον τὴν ἀνεξαρτησίαν, ἄξιον τῆς ἔλευθερίας». Ἐνταῦθα δικαιούται μνεῖας, καὶ μάλιστα ἐπικαίρου σήμερον, τὸ γραφόμενον εἰς τὴν ἐφημερίδα τοῦ πολιορκουμένου Μεσολογγίου τῆς 4 - 3 - 1825 ἔχον ὡς ἐξῆς: «Οἱ ἀνδρεῖοι ὀπλισταὶ μας ἔσωσαν τὴν πατρίδα ἀπὸ τὰς χεῖρας τῆς τυραννίας, ἀλλ' οἱ διδάσκαλοι θέλουν τὴν σώσει ἀπὸ τὴν ἐπιπολάζουσαν ἀμάθειαν, πολὺ χειροτέραν τῆς τυραννίας, καὶ ἐπομένως θέλουν συντελέσει ... εἰς τὴν δόξαν καὶ εὐδαιμονίαν της». Ἐπαναλαμβάνομεν, τονίζοντες τὴν ἐπικαιρότητα τῶν ὧσων ἠκούσατε, πολλαπλὴν μάλιστα ἐπικαιρότητα. Καὶ σήμερον μετὰ τὰ ὑπὸ τοῦ στρατευμένου ἔθνους ἐπιτελεσθέντα ἀνὰ τὰ ὄρη τῆς Β. Ἠπείρου, κατὰ τὸ 1940 - 1941, ἀνὰ σύμπασαν τὴν χώραν κατὰ τὸ διάστημα 1946 - 1949 καὶ μετὰ τὴν μόλις προληφθεῖσαν ἐπανάληψιν τῶν τελευταίων τούτων, καλεῖται ἡ πνευματικὴ ἡγεσία εἰς συναγερμὸν πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν κλονισθεισῶν ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ὑπονομευθεισῶν ἐθνικῶν παραδόσεων. Εἶναι δὲ ὁ ἀγὼν οὗτος δυσχερέστερος, ὅχι ὅμως ὀλιγώτερον ἀναγκαῖος. Ἐάν δὲ τυχὸν δὲν κερδηθῇ, μάταια θ' ἀποβοῦν αἱ θυσαίαι εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν.

Τὸ ἔργον τοῦτο τῆς ἡγεσίας τοῦ ἀπελευθερωθέντος ἔθνους ἦτο δυσχε-

ρές, καθόσον ἀφεώρᾳ εἰς τὸ τοῦ Πλουτάρχου «*τέχνη τοῦ βίου*»¹ ἢ ἄλλως εἰς τὴν «*Βιωτικὴν*» τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου², ἢ ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον κατὰ τὸν Ἀδამ. Κοραῆν εἰς τὴν διδασκαλίαν «*πῶς ἔχομεν τὸν παρόντα βίον νὰ συζῶμεν καὶ νὰ συμπολιτευώμεθα μὲ τοὺς ὁμοίους μας, διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν τὴν ὁποίαν ὅλοι χωρὶς ἐξαίρεσιν ἐπιθυμοῦμεν, εὐδαιμονίαν...*». Ἡ ἀπάντησις, τὴν ὁποίαν ποτὲ ἐρωτηθεὶς ὁ πυθαγορικὸς Ξενοφίλος «*πῶς ἂν τις μάλιστα τὸν υἱὸν παιδεύσειεν*» ἔδωσεν, ἦτοι «*εἰ πόλεως εὐνομουμένης γεννηθεῖη*»³ εὐκολύνει ἡμᾶς νὰ συλλάβωμεν τὸ ὕψος τοῦ Γολγοθᾶ, τὸν ὁποῖον ὁ Ἕλλην ἐλευθερὸς πλέον ἐκαλεῖτο ν' ἀνέλθῃ. Ποίου τῆς προσοχῆς διαφεύγει ἡ ἔκτασις τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἐν τῇ ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ κρατουσῶν περὶ κράτους καὶ δημοσίου βίου ἀντιλήψεων; Ποῦ εὐνομία, ποῦ δικαιοσύνη, ποῦ ἐλευθερία!! Οὐδαμοῦ. Οὐδεμία τῶν ἀρχῶν ἐκείνων, ἐπὶ τῶν ὁποίων θεμελιῶνται ὁ ἄξιος λόγος κοινωνικὸς καὶ πολιτικὸς βίος τῶν ἀνθρώπων, ὑπάρχει. Οὕτε ἦτο δυνατόν νὰ συμβαίη ἄλλως ἐντὸς παισιῶν κράτους, τοῦ ὁποίου οἱ ὑπῆκοοι διεκρίνοντο εἰς κρατοῦντας καὶ κρατουμένους, εἰς δυνάστας καὶ δυναστευομένους μὲ ἀγεφύρωτον μεταξὺ τῶν χάσμα. Διὰ τοὺς δυναστευομένους Τοῦρκος, τουρκικὸν κράτος, ἦσαν ἔννοιοι ταυτόσημοι καὶ ἐξ ἴσου ἀμφότεροι μισηταὶ καὶ ἀποτρόπαιοι. Μὲ θυσίας ποταμῶν αἱμάτων τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀπέσεισεν ἐξ ἐνὸς τμήματος τῆς πατρίδος γῆς τὸ ἐπὶ αἰῶνας καθημερινὸν ἄγχος τῆς τουρκικῆς τυραννίας. Οἱ στίχοι τοῦ ἔθνικοῦ βάρδου Ἀριστ. Βαλαωρίτου «*Μέριαισε βράχε νὰ διαβῶ | τὸ κῆμα ἀνδρειωμένο | λέγει στήν πέτρα τοῦ γιालοῦ θολὸ μελανιασμένο*» ἀποδίδουν μὲ τὴν βοήθειαν τῆς δημιουργικῆς φαντασίας τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ ἔθνικοῦ ἀγῶνος.

Μισοῦν λοιπὸν τὸ κράτος τῶν τυράννων οἱ Ἕλληνες. Τὸ βακκούφικο εἶναι ἔννοια ἐχθρική. Τὸ βακκούφικο, δηλ. κράτος, ὅμως μίαν ἡμέραν ἔγινεν ἑλληνικόν. Ἐπρεπε κατὰ ταῦτα νὰ ἐξομαλυνθοῦν, ἄς εἴπωμεν, αἱ σχέσεις πολίτου καὶ πολιτείας. Βεβαίως οἱ διδάσκαλοι τοῦ Γένους καὶ οἱ συνεχισταὶ τούτων ἀντλοῦντες ἀπὸ τὰς ἀκενώτους πηγὰς τῆς προγονικῆς σοφίας εἰργάσθησαν πρὸς τοῦτο. Τὰ τοιαῦτα ὅμως εἶναι βραδείας ἀποδόσεως. Ὡστε βραδεῖα ἦτο ἡ ἀπόδοσις διδασκῶν ὡς αἱ ἀκόλουθοι τοῦ Ἀδ. Κοραῆ «*Τὸ ραδίως μεταβάλλειν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων νόμων εἰς ἐτέρους νόμους καινούς, ἀσθενὴ ποιεῖν ἐστὶ τὴν τοῦ νόμου δύναμιν*», ἀντλοῦντος ἐκ τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους»⁴ ἢ τὸ τοῦ Σωκράτους «*οὐχ οἷόν τε ἄνεν δικαιοσύνης ἀγαθὸν πολίτην γενέσθαι*»⁵ ἐκ τῶν Ἀπομνη-

1. Συμπόσ. Α', α', 2.

2. Ζ', 61.

3. Διογέν. Λαέρτ. Η', 16.

4. Ἀριστ. Πολ. Β', ε', 14.

5. Ξενοφ. Ἀπομν. IV 2, 11.

μονευμάτων τοῦ Ξενοφώντος, ἢ τὸ ὅτι «Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ πράττῃ ἀνεμποδίστως ὅχι ὅ,τι θέλει, ἀλλ' ὅ,τι συγχωροῦν οἱ νόμοι», ἀντλοῦντος καὶ πάλιν ἐκ τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους. Μὲ ἄλλας λέξεις ὁ ἀπελευθερωθεὶς Ἕλληρ ἐῖχεν ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην πολιτικῆς διαπαιδαγωγήσεως. Τὸ πρόβλημα, τέλος, τὸ ὅποτον ἀπὸ ἀπόψεως πολιτικῆς ζωῆς, σκέψεως καὶ ἀγωγῆς, ὁ Ἕλληρ ἀπὸ τῆς ἐπομένης τῆς ἀπελευθερώσεώς του ἀντιμετώπισε διεχάραξεν ὁ ἕτερος τῶν διδασκάλων τοῦ Γένους Γεώργιος Γεννάδιος, ὅστις τελῶν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν προγονικῶν διδαγμάτων καὶ διακατεχόμενος ὑπὸ ἀσβέστου πόθου ὑπὲρ μορφώσεως τῆς Νέας Γενεᾶς ἐλευθέρας κακῶν παραδόσεων καὶ ἐπιδράσεων ἔλεγεν : «*Ἡμεῖς εἴμεθα Τουρκομαθημένοι. Πρέπει νὰ πλάσωμεν ἄλλην γενεάν ἐλευθέρων Ἑλλήνων πολιτῶν*». Αναμφιβόλως, παρὰ τὰς ἐνδογενεῖς δυσχερείας, πρόοδοι ἐπετελέσθησαν κατὰ τὸ ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως μέχρι σήμερον διάστημα, ἀπομένουν ὅμως νὰ γίνουν καὶ ἄλλαι.

Ἀξιολογοῦντες τὸ ἔργον τοῦ ἔθνους κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα τοῦ ἐλευθέρου βίου δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀντιπαρέλθωμεν τὰ ὅσα ἐπετελέσθησαν εἰς τὸν τομέα τῆς γλώσσης, ἔργον καὶ τοῦτο τῶν διδασκάλων τοῦ Γένους καὶ τῶν συνεχιστῶν των. «Ἡ ταλαίπωρος ἡμῶν γλῶσσα ἔπαθεν ὅ,τι ἐπάθαμεν ἡμεῖς ὅλοι οἱ λαλοῦντες αὐτήν. Ἀφ' οὗ ἐγυμνώθημεν ἀπὸ ἐπιστήμας καὶ τέχνας, ἀκόλουθον ἦτο νὰ γυμνωθῶσι καὶ αἱ κεφαλαὶ ἡμῶν...» γράφει ὁ Κοραῖς. Πιστεῦον ὁ μέγας ἐκεῖνος διδάσκαλος εἰς τὸ δίδαγμα τοῦ Ἐπικτήτου «*ἀρχὴ παιδείσεως ἡ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις*»¹ κηρύσσει τὸν καθαρὸν τῆς γλώσσης. Καὶ τοῦτο, διότι «ὁ ἄνθρωπος ὡς φράζει, οὕτω καὶ φράζεται, ἥτοι ὡς λαλεῖ, οὕτω καὶ συλλογίζεται» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἰδίου». Ὅπως «*ἄνδρὸς χαρακτὴρ ἐκ λόγου γνωρίζεται*», κατὰ τὸν ἀρχαῖον συγγραφέα², «οὕτω καὶ τοῦ ὅλου ἔθνους ὁ χαρακτὴρ κατὰ Κοραῖν, ἀπὸ τὴν γλώσσάν του γνωρίζεται». Καταλήγει δέ : «Ὡς νὰ μὴ ἦσαν ἄρκετοι ὅσοι τουρκισμοὶ τὴν ἐμίαναν, τὴν πολιορκοῦσι σήμερον οἱ γαλατισμοί, οἱ ἰταλισμοί, οἱ γερμανισμοὶ πανταχόθεν καὶ τὴν πνίγουσιν»³.

Ἐξ ἴσου ἐνδεικτικὰ τοῦ γλωσσικοῦ προβλήματος εἶναι καὶ ὅσα ὁ ἕτερος μέγας διδάσκαλος τοῦ γένους, διὰ νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν μνησιν μόνον τῶν δύο, εἰς ὑπόμνημά του πρὸς τὸν βασιλέα κατὰ τὸ 1839 γράφει : «Διὸ βλέπει τις ὅλα τὰ ἐξερχόμενα ἔγγραφα, ἀπὸ ὅλας ἀπλῶς τὰς Γραμματείας, γραμμένα μὲ λέξεις ἑλληνικὰς, καὶ μὲ φράσιν ἢ γερμανικὴν ἢ γαλλικὴν, καὶ τὸ γελοιωδέστερον ἀνορθόγραφα καὶ κακόςτικα τὰ περισσότερα. Ὡστε ἡ γλῶσσα ἢ κυβερνητικὴ κατήντησε νὰ μὴ εἶναι γλῶσσα ἐθνικὴ,

1. Ἀρριανοῦ, Ἐπικτ. Διατρ. Α', ιζ', 12.

2. Ἡλιοδ. Αἰθ. Α', σα'.

3. Ἀδαμ. Κοραῖ, Χρυσὰ ἔπη, Ἀθῆναι 1934, σ. 186.

νά χρειάζεται ὅμως πολὺν καθαρισμόν, πρὶν γίνῃ τύπος ὕφους εἰς τὸ ἔθνος». Καὶ διερωτώμεθα, τί θὰ ἔλεγεν ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ἐὰν ἀντίκρυζε γραπτὰ εἰσιτηρίων ἐξετάσεων;

Καὶ ἀρχίζει τὸ ἔργον τοῦ καθαρισμοῦ τῆς γλώσσης, εἰς τρόπον ὥστε ὁ ἀναγεννηθεὶς 'Ελληνισμός ν' ἀποκτήσῃ ἑξοχον ὄργανον διὰ τὴν εἰς τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας πρόοδόν του. Συνέβη δὲ ὡς πρὸς τοῦτο, ὅ,τι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας συνέβη εἰς χώρας, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ αἰῶνας διετέλεσαν ὑπὸ ξενικὴν κυριαρχίαν, ὡς ἡ Τσεχοσλοβακία, ἡ Κροατία, ἡ 'Αλβανία, παλαιότερον δὲ ὡς ἡ Σερβία, ἡ Βουλγαρία, ἡ Ρουμανία. Τί νὰ εἰπώμεν δὲ ἀποβλέποντες εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Τουρκίας ἐργαζομένης ἐντόνως καὶ μὲ φανατισμόν ὑπὲρ τοῦ καθαρμοῦ τῆς τουρκικῆς ἐκ παντὸς ἀραβικοῦ ἢ περσικοῦ γλωσσικοῦ στοιχείου; 'Η περίπτωσις τοῦ 'Ισραὴλ καταδικάζει αὐτὴν περισσότερο ἢ οἰαδήποτε ἄλλη τὰ ὅσα ἐναντίον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος καθαρμοῦ ὑπὸ 'Ελλήνων ἀπὸ δεκαετηρίδων ἐγράφησαν καὶ ἐλέχθησαν. "Ολοὶ αὐτοὶ ἐστεροῦντο ἱστορικοῦ πνεύματος. Οὕτω δὲ σήμερον ἐφθάσαμεν εἰς τὸ ἐντελῶς ἄλλο ἄκρον τῆς ὑπὸ τοῦ Κοραῆ καὶ ἄλλων διδασκάλων χαραχθείσης ὡς πρὸς τὴν γλώσσαν γραμμῆς. "Οχι πλέον ἀποβολὴ τῶν ξενικῶν στοιχείων, ἀλλὰ τοῦναντίον ἐλευθέρᾳ καὶ ἀπεριόριστος εἰσδοχή. "Οχι πλέον σεβασμός πρὸς τοὺς κανόνας τῆς Γραμματικῆς, ἀλλὰ ἀσυδοσία, ἀλλὰ γλωσσικὸς σουρρεαλισμός. 'Εὰν δὲ ἔξῃ ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ἐμφαντικότερον θὰ ἐτόνιζε τὰ ὅσα τότε ἔγραφεν, ἦτοι : *«'Η ἀσυνταξία τῆς γλώσσης συνοδεύει πάντοτε τὴν ἀσυνταξίαν τῶν ἐθνῶν, ὅτι, ὅστις συνηθίζει νὰ καταφρονῇ τοὺς κανόνας τῆς Γραμματικῆς γρήγορα θέλει καταφρονῇ καὶ τοὺς κανόνας τῆς Λογικῆς...»*¹. Καὶ ποῖος ἐξ ἡμῶν δὲν ἔχει παρατηρήσει, ὅτι ἐκεῖ κατατείνει τὸ ἔθνος σήμερον καὶ θὰ καταλήξῃ, ἐὰν ἡ Πολιτεία δὲν λάβῃ ὀριστικὰ μέτρα ἀνασχέσεως τοῦ κακοῦ;

Οἱ πνευματικοὶ ἡγῆται τοῦ ἔθνους κατὰ τὸν προηγούμενον αἰῶνα κατενόουν πλήρως, ὅτι ὁ 'Ελλην, ἐὰν ἐπέζησε διὰ μέσου τῶσαν ἀντιξοότητων, ἐπέζησε χάρις εἰς τὴν θρησκείαν του, ἀλλὰ καὶ χάρις εἰς τὴν γλώσσάν του. 'Η δύναμις τῆς γλώσσης εἶναι περιττὸν νὰ ἐπισημανθῇ. Τὰ συμβαινόντα καὶ ἰσχύοντα μεταξὺ τῶν 'Ελλήνων τῆς Διασπορᾶς συνιστοῦν ἀκλόνητα ἐπιχειρήματα. 'Ο γλωσσικὸς δεσμός ἀποδήμου καὶ μητρὸς 'Ελλάδος εἶναι ὁ πλέον ἀσφαλής. 'Η καλλιέργεια δὲ τούτου μόνον διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Κράτους ἀνεγέρσεως ἐλληνικῶν σχολείων ὅπουδήποτε ὑπάρχουν μεγάλαι ἢ καὶ μικραὶ ἀκόμη παροικίαι, εἶναι δυνατή. Τὸ ἐλληνικὸν δὲ ἔθνος ὀλιγόριθμον ὡς εἶναι, θὰ καταποντισθῇ εἰς τὸ πέλαγος τῆς λήθης, ἐὰν τυχὸν δὲν παραμείνῃ προσκεκολλημένον δίκην ὀστράκου εἰς τὴν γλώσσαν του. Αὕτη εἶναι τὸ ἀσφαλέστερον καὶ μονιμότερον προπύργιον. Χάριτας λοιπὸν

ὀφείλομεν εἰς τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν πάντοτε τοῦ Πνεύματος, τοῦ ὁποίου τρανωτέραν ἔκφασιν συνιστᾷ ἡ ἐορταζομένη σήμερον Ἐπέτειος, ἐτόνωσαν τοὺς γλωσσικοὺς δεσμοὺς τοῦ ἀναγεννηθέντος ἔθνους, καθάραντες τούτους. Συνέστησαν τὸ ὄργανον, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ὁποίου τὰ γράμματα, αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ τέχναι προήχθησαν καὶ εἰς τὸν τόπον, ὅπου πάντα ταῦτα ἐγεννήθησαν.

Νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν ἐπιτευγμάτων εἰς τὸν οἰκονομικὸν τομέα; Αἰσθάνομαι ἑαυτὸν ὡς πλέον ἢ ἀκατάλληλον. Τὸ κεφάλαιον τοῦτο θ' ἀντιπαρέλθωμεν περιοριζόμενοι μόνον νὰ μνημονεύσωμεν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ σημαία μὲ σύμβολα καὶ χρώματα, τὰ ὅποια ἔφερε καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ εὐλογηθὲν λάβαρον κατὰ ἡμέραν συμβολικὴν, διασχίζει ὄχι πλέον κλειστάς θαλάσσας, ἀλλὰ τοὺς Ὠκεανούς. Αὕτη ἐπιτρέπει εἰς τὸν Ἕλληνα ὑπερηφάνειαν, ἀλλὰ καὶ αἰσιοδοξίαν.

* *

Ὅμιλοῦντες περὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ἐξῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν μας περιόδου δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐπισημάνωμεν τὴν ἐπὶ αἰῶνα πρὸς τὰ ἄνω πορείαν τοῦ ἔθνους μὲ φάρον καὶ σκοπὸν τὴν ἰδέαν τῆς πλήρους ἀποκαταστάσεώς του, ὡς αὕτη διευπλώθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Κολοκοτρώνη, ὅταν μίαν ἡμέραν εἰς τὴν Πνύκα ἀπηύθυνε παραινήσεις πρὸς τοὺς μαθητάς τοῦ Σχολείου τῶν Ἀθηνῶν. «Τέλος πάντων ἡμεῖς, παιδιὰ μου, ἐλευθερώσαμε κάμποση πατρίδα καὶ ἐβάλαμε τὸ θεμέλιον, δόξα σοι ὁ Θεός, καὶ τώρα ἐσεῖς ἔχετε χρέος νὰ ἐλευθερώσετε καὶ τὸ ἄλλο κομμάτι ποὺ μένει στὴ σκλαβιά...». Εἰς τὰ ἀπλᾶ ἐκεῖνα λόγια ἐνυπάρχει ἡ ἰδέα τῆς Πατρίδος καὶ ἡ ἰδέα τῆς πίστεως. Αἱ ὑποδείξεις τοῦ Κολοκοτρώνη ὅλον ἐν καὶ ἐπραγματοποιοῦντο μέχρι σημείου, ὥστε ὁ ἑλληνισμὸς νὰ πιστεύῃ, ὅτι δὲν ὑπελείπετο πλέον εἰμὴ τὸ τελευταῖον βῆμα καὶ θὰ εἰσῆρχετο εἰς τὴν πόλιν ὀνειρῶν αἰώνων. Βάσκανος ὅμως μοῖρα δὲν ἐπέτρεψε τοῦτο. Τί ἐπηκολούθησε, γνωρίζομεν ὅλοι οἱ ἀνῆκοντες εἰς τὴν γενεάν τοῦ 1922. Τὸ ἔτος ἐκεῖνο εἶναι ἔτος ἥττης στρατιωτικῆς, δηλ. ἐνὸς συμβάντος ὄχι ἀσυνήθους εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐθνῶν καὶ κρατῶν. Ἀτυχῶς ὅμως ἡ σημασία του ἐπεκτείνεται πέραν τῶν ὁρίων τοῦ στρατιωτικοῦ αὐτοῦ χαρακτήρος, ἀπλοῦται καὶ ἐπὶ τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν. Αἰώνων ὄνειρα διελύθησαν, ἰδέαι γαλουχήσασαι τὸ ἔθνος ἐπὶ αἰῶνας, ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος, τῆς πίστεως, τῆς οἰκογενείας, ἤρχισε νὰ δέχεται πλήγματα ἔσωθεν. Ὑποσκάπτεται καὶ ὑπονομεύεται ἐντέχνως πλὴν ἄλλων καὶ διὰ συνθημάτων, ὅτι δῆθεν αὕτη, δηλ. αἱ ἔννοιαι πατρίς, θρησκεία καὶ οἰκογένεια εἶναι «ξεπερασμένοι», διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν λέξιν τῆς προτιμήσεως τῶν δολιοφθορέων. Ἡ ἀλήθεια διαστρέφεται καὶ στόχος τῶν ἀποβαίνουν αἱ

διδασκαί ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ χριστιανικῆς γραμματείας. Ἰκανοποιούνται μὲ τὸν κλονισμόν πάσης ἀρχῆς καὶ μὲ τὴν σύγχυσιν εἰς τὴν γραμμὴν πλεύσεως τοῦ ἔθνους. Θὰ ἐπράττομεν τὸ τῆς στρουθοκαμήλου, ἐὰν ἡθέλομεν ἰσχυρισθῇ, ὅτι τὸ ἔργον τῶν ἐκεῖνο δὲν εὔρεν ἢ δὲν εὐρίσκει ἀπήχησιν. Δυστυχῶς εὔρεν καὶ εὐρίσκει ἰδίᾳ μεταξὺ τῶν ἀδασῶν, τῶν ἡμιμαθῶν καὶ τὸ χειρότερον μεταξὺ ὠρισμένων, διὰ τὴν περίπτωσιν τῶν ὁποίων ἰσχύει ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς πνευματικῆς διαστροφῆς. Οἱ ὑπονομευταὶ τοῦ ἐθνικοῦ βίου ἔχουν, ἀτυχῶς, συνεργάτας εἰς τὸ ἀπαίσιον ἔργον τῶν τὴν διστακτικότητα, τὴν ἐπιφύλαξιν, ἴσως τὴν δειλίαν ἐνὸς κόσμου ὀλοκλήρου, ὁ ὁποῖος ναὶ μὲν δὲν εἶναι πλήρως μαζί των, δὲν εἶναι ὅμως καὶ ἀναφανδὸν ἐναντίον των. Εἶναι καιρὸς πλέον δι' ἀντεπίθεσιν, ὅχι πλέον ἄμυναν· οἱ ἀγῶνες, οἰοιδήποτε καὶ ἂν εἶναι, δὲν κερδίζονται διὰ τῆς ἀμύνης, ἀκόμη καὶ αὐτοὶ οἱ πνευματικοί. Τὸ διαρρεῦσαν ἀπὸ τοῦ 1920 μέχρι σήμερον διάστημα εἶναι ἀρκετόν. Νῦν καλεῖται ἡ πνευματικὴ ἡγεσία τοῦ ἔθνους, καλεῖται ἀντλοῦσα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἐμπειρίαν καὶ παράδοσιν τῶν Ἑλλήνων νὰ χαράξῃ τὸν δρόμον ὅχι μόνον ἐπιβιώσεως, ἀλλὰ καὶ μεγαλουργίας. Εἴμεθα ἔθνος μικρόν, καὶ ὥς τοιοῦτον ἔχομεν ἀνάγκην βίου μεγαλουργοῦ. Ἡ μετριότης τοῦ βίου ἄγει εἰς τὸν ἀφανισμόν ἔθνη ὀλιγαρίθμα. Ἡ σύγχυσις, ἡ ὁποία ἔχει προκληθῇ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰς ἰδέας περὶ δικαιωμάτων, ὑποχρεώσεων καὶ ἐλευθερίας εἶναι τεραστία ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας. Ἰδοὺ διατὶ προσεθέσαμεν καὶ τὸ τρίτον σκέλος εἰς τὸ θέμα μας.

* * *

Τὸ τρίτον τοῦτο κεφάλαιον: «Ἡ 25ῃ Μαρτίου ἐναντὶ τοῦ μέλλοντος» εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀφορᾷ εἰμὴ εἰς τὸ πῶς καὶ αἱ νέαι γενεαὶ θὰ φανοῦν ἀντάξαι τῶν θυσιῶν ἐκείνων, τῶν ὁποίων σήμερον ἐνταῦθα σεμνοπρεπῶς γεραίρομεν τὴν μνήμην, πῶς ὁ Εὐαγγελισμὸς τοῦ 1821 θ' ἀποβῇ πλοηγὸς τοῦ ἔθνους.

Πρὸ παντὸς ἄλλου ὅμως ἀφ' ἐαυτῆς προβάλλει ἡ ἀνάγκη προσδιορισμοῦ τοῦ στόχου ἢ τῶν στόχων, τοὺς ὁποίους τὸ ἔθνος δέον νὰ θέσῃ πρὸ αὐτοῦ, ἐν συνεχείᾳ δὲ θ' ἀναζητηθοῦν αἱ ὁδοί, τὰ μέσα πλεύσεως πρὸς κατάρκτησιν ἐκείνων.

Οἱ ἐπιδιωκτέοι στόχοι εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἄλλοι ἢ ὁ τῆς ἐθνικῆς ἐπιβιώσεως καὶ ὁ τῆς περαιτέρω πνευματικῆς καὶ ὕλικῆς προαγωγῆς· Βεβαίως ὅχι· ἄλλως τε δὲν εἶναι τυχαῖοι οὔτε μικροί. Διαφορὰ σκοπῶν, κοινότης ὅμως μέσων. Οὔτε ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει εἶναι δυνατόν νὰ ἰσχύῃ ἄλλως. Ἡ ἐθνικὴ ἐπιβίωσις ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν, ἀλλὰ καὶ ἡ πνευματικὴ καὶ ὕλικὴ προαγωγή τὴν ἐπιβίωσιν ὑποβοηθεῖ καὶ διασφαλίζει.

Τὸ κεφάλαιον Ἑλλην καὶ Ἑλληνισμός τοποθετεῖται, ὥς εἶναι εὐνόητον, εἰς γεωγραφικὸν χώρον, ὁ ὁποῖος ἔχει προσδιορισθῇ ὑπὸ γνωστῶν συνθηκῶν. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος καλεῖται νὰ ζήσῃ, νὰ δημιουργήσῃ ἐντὸς τῶν γνωστῶν εἰς ὅλους ἡμᾶς γεωγραφικῶν πλαισίων, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ παραΐνεσιν πρὸς ἀπεμπόλησιν τῶν ἱστορικῶν αὐτοῦ ἀναμνήσεων, οὔτε πολὺ περισσότερον, ὅτι μόνον αὐτὸς πρέπει νὰ σέβεται τὰς συνθήκας καὶ ὄχι ἡ ἄλλη πλευρά. Τὸ τελευταῖον τοῦτο τυχὸν ἰσχυρὸν συνιστᾷ ἰσχυρὸν δέλεαρ διὰ τὴν ἐτέραν πλευράν.

Ὁ Ἑλληνικὸς χώρος τῆς σήμερον εἶναι τὸ ἐλάχιστον τοῦ ἱστορικοῦ χώρου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπὶ αἰῶνας ὁ Ἕλλην ὄχι ἀπλῶς ἔζησεν, ἀλλὰ ἐδημιούργησεν, ἐχάραξε τὴν ὁδὸν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνθρωπίνου πνευματικοῦ βίου. Ἐδῶσε περιεχόμενον εἰς τὴν ἔννοιαν ἄνθρωπος καὶ ζωὴ. Ὁ χώρος αὐτὸς δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς ὀρισμένους ὑπαγορευσεις τῆς φυσικῆς γεωγραφίας. Ἄλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ἐπιτρέπεται οὗτος νὰ περιορισθῇ οὔτε κατὰ ἓν βῆμα. Ὁ οἰοσδήποτε ἐδαφικὸς περιορισμὸς προκαλεῖται ἐκ λόγων εἴτε ἐξωτερικῶν εἴτε ἐσωτερικῶν. Ἐκ πρώτης ὄψεως ἀντιληπτὸς γίνεται καὶ εἶναι ὁ ὑπὸ ἐξωτερικῶν συντελεστῶν ὑπαγορευόμενος. Ὁ τοιοῦτος εἶναι ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνος ἢ ὁ καθ' ὑπαγόρευσιν ἐσωτερικῶν καταστάσεων καὶ ἐξελιζέων ἐπερχόμενος. Τοῦτο δέ, διότι εἰς τὸν πρῶτον ἐνυπάρχει ἡ ὀργανικὴ ροπὴ πρὸς ἐκδίκησιν, πρὸς ἐπανάκτησιν τῶν ἀπολεσθέντων. Τὸναντίον ὁ εἰς λόγους ἐσωτερικοὺς ἀναγόμενος ἐμπερικλείει τὸν κίνδυνον νὰ εἶναι ὀριστικὸς καὶ τοῦτο, διότι εἶναι συνδεδεμένος μὲ ὀρισμένας συνθήκας (καταστάσεις) βιολογικάς, οικονομικάς καὶ ἠθικάς ἀκόμη. Καὶ ἡ ἀκεραιότης τοῦ ἐθνικοῦ χώρου ἐντεῦθεν ἀκριβῶς κινδυνεύει. Οἱ Ἕλληνες, πλούσιοι εἰς ἱστορικὴν ἐμπειρίαν καὶ ἱστορικὰ προηγούμενα, ὡς ἔχωμεν ἐπὶ τὸ θέματος τούτου τὸ περὶ ἱστορίας ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ τῆς πτώσεως τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου Πολυβίου τοῦ Μεγαλοπολίτου γραφόμενον: «...ὅτι, καθάπερ ἐμψύχου σώματος τῶν ὄψεων ἐξαιρεθεῖσων ἀχρεοῦνται τὸ ὅλον, οὕτω, ἐξ ἱστορίας ἐὰν ἄρῃς τὴν ἀλήθειαν τὸ καταλείπομενον αὐτῆς ἀνωφελὲς γίνεταί διήγημα»¹. Καὶ ἡ ἀλήθεια ἡ ἱστορικὴ δέον νὰ διδάσκη. Καὶ ἰδοὺ μερικαὶ ἐκ τῶν ἀληθειῶν ἐντασσόμεναι εἰς τὰ ἐνδογενῆ αἰτία μεγάλων δοκιμασιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁ μνημονευθεὶς ἱστορικὸς σχολιάζων τὰ μετὰ τὴν παρὰ τὰς Κυνὸς Κεφαλὰς μάχην γεγονότα καὶ ὁμιλῶν διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Τίτου ἀκολουθουμένην πολιτικὴν παραθέτει χαρακτηριστικὰ τῆς ἠθικῆς κρίσεως ὑπὸ τῆς ὁποίας ἐδοκιμάζετο ὁ πολιτικὸς βίος τῶν Ἑλλήνων τὰ ἐξῆς: «*Ἦδη γὰρ κατὰ τὴν Ἑλλάδα τῆς δωροδοκίας ἐπιπολαζούσης καὶ τοῦ μηδένα μηδὲν δωρεὰν πράττειν...*»².

1. Πολυβ., XII, 7.

2. Πολυβ., XVIII, 17.

Ἡ δὲ κρίσις ἐκείνη, τῆς ὁποίας ἡ μνεία φέρει εἰς τὸ προσκήνιον τῶν ἀναμνησέων μας σημερινὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα εὐστόχως ἐπεσήμανε πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑθνικῆς Κυβερνήσεως παραδίδων εἰς τὴν δημοσιότητα τὸ Σχέδιον τοῦ νέου Συντάγματος, ἡ κρίσις ἐκείνη, ἐπαναλαμβάνομεν, διογκωθείσα εἰς πλάτος καὶ εἰς βάθος, ἤγαγε τὸν ἴδιον καὶ πάλιν ἱστορικὸν νὰ ἐκστομίση, τὴν τεραστίας δραματικότητος φράσιν, ἡ ὁποία ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ μοτο, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ δημοσίου βίου μας, οὐδέποτε ἐξ ὧν γνωρίζομεν ἔτυχεν προσοχῆς. Οἱ Ἕλληνες, ἀλληλοπολεμούμενοι, ἐνίστε μέχρις ἐσχάτων, διήνοιξαν εὐρεῖαν τὴν λεωφόρον τῆς ρωμαϊκῆς κατακτίσεως. Ὁ δὲ Πολύβιος ἄγεται εἰς τὴν ἔμπλεων ὁδύνῃς φράσιν: «*Εἰ μὴ ταχέως ἀπολόμεθα, οὐκ ἂν ἐσώθημεν*»¹, ὅτι δηλ. ἂν δὲν ἤθελον κατακτήσει ἡμᾶς οἱ Ῥωμαῖοι, θὰ εἴχομεν ἀλληλοεξοντωθῆ. Λυποῦμαι, ἂν κατ' ἐπέτειον ὡς ἡ σημερινὴ γίνεται μνεία παρομοίων συμβάντων. Πράττω ὁμως τοῦτο, διότι πιστεύω, ὅτι καὶ εἰς τὰ σφάλματα ἐνυπάρχει τὸ διδακτικὸν στοιχεῖον διὰ τὰ ἔθνη· «τὰ παθήματα μαθήματα» διδάσκει τὸ λαϊκὸν ρητόν. Πράττω τοῦτο καὶ δι' ἕνα ἐπὶ πλέον λόγον, διὰ τὸ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία οὐσα πλήρης μεγάλων καὶ ἐκθαμβωτικῶν σελίδων παρασύρει τὴν προσοχήν μας πρὸς αὐτάς, ὁδηγεῖ τοὺς ἐπιγόνους πρὸς ἐπικίνδυνον αἰσιοδοξίαν λόγῳ τοῦ ὑπερμέτρου ταύτης. Αἱ μεγάλαι σελίδες δέον νὰ ἀποτελοῦν τὸν φάρον καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἀντιθέτως αἱ δοκιμασίαι, ἀναλυόμεναι καὶ φωτιζόμεναι ὡς πρὸς τὰ αἷτια, τὰ ὁποῖα προεκάλεσαν αὐτάς, διδάσκουν.

Ὁ ἀναλφθεὶς σήμερον ἄγων πρὸς καθαρμὸν τοῦ δημοσίου βίου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀγῶνα καλούμεθα πρῶτοι ἡμεῖς, οἱ τὰ πρῶτα ἐν τῇ πνευματικῇ ἡγεσίᾳ φέροντες, νὰ συμβάλωμεν, φέρει εἰς τὸν νοῦν μας τὸ παράπονον τὸ ὁποῖον Ἕλλην αἰχμάλωτος τοῦ Ἀττίλα καὶ ἐν συνεχείᾳ στρατιώτης ὑπὸ τὰς σημαίας τοῦ βαρβάρου Ἀσιάτου δακρύων διετύπωσε πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐξαίρων τὴν ἀνωτερότητα τῶν νόμων καὶ θεσμῶν τῆς αὐτοκρατορίας ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς συνθήκας, αἱ ὁποῖαι ἐκράτουν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Ἀττίλα. Ὁ ἀφηγούμενος τὸ συμβάν συγγραφεὺς Πρίσκος γράφει ἐπὶ λέξει τὰ ἐξῆς ἐπιγραμματικά: «*καὶ ὃς δακρύσας ἔφη, ὡς οἱ νόμοι καλοὶ καὶ ἡ πολιτεία Ῥωμαίων (δηλ. Βυζαντινῶν) ἀγαθὴ, οἱ δ' ἄρχοντες οὐχ ὅμοιοι τοῖς πάλαι φρονούντες αὐτῇ*» *διαλυμαίνονται*». Δὲν εἶναι δὲ δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν, ποῦ εἶναι δυνατόν νὰ ὁδηγήσῃ ἡ ἐξ αἰτίας ἡθικοῦ τοῦ δημοσίου βίου κλονισμὸς κρίσις.

Ἴδου καὶ ἕτερον δίδαγμα ἢ καλύτερον παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴν

ἐκ τῆς πατρώας ἱστορίας. Ἡ πνευματικὴ δὲ ἡγεσία, αὐτὴ, πρέπει νὰ ἐπισημάνῃ τὰς ἀδυναμίας τοῦ καθόλου βίου μας, αὐτὴ πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ τὰ μέσα καὶ μεθόδους καὶ αὐτὴ τέλος, ἔχει τὸ βαρὺ καθήκον ν' ἀγωνισθῇ διὰ τὴν ἐκβολὴν των. Αὐτὴ θὰ διδάξῃ (καὶ πρέπει νὰ πράξῃ τοῦτο, διότι ἄλλως δὲν ἔχει λόγον ὑποστάσεως) πλὴν ἄλλων τὸ τοῦ ἀρχαίου ρητοῦ «οὐ δέον τε ἄνεν δικαιοσύνης ἀγαθὸν πολίτην γενέσθαι» ἢ τὸ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου¹ «Ἀνθρώπων μηδενὸς μῆτε τύραννον μῆτε δοῦλον ἑαυτὸν καθιστά-ναι» καὶ ὅτι «ὁδὸς ἀνθρώποις εἰς εὐδαιμονίαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατεδείχθη μία, ἥ δι' ἀρετῆς»² παρέχουσα ἑαυτὴν παράδειγμα. Ἡ ἡγεσία, ἂν ὄχι αὐτὴ ποῖος ἄλλος, καλεῖται νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον τῶν διδασκάλων τοῦ γένους, νὰ ἐπαναλάβῃ ἰδίᾳ διὰ τοῦ παραδείγματος τὰ ὑπὸ τοῦ Κοραΐ, ἀντλοῦντος ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους, λεγόμενα, ἥτοι «ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ πᾶσσι ἀνεμπόδιστως ὅχι ὅ,τι θέλει, ἀλλ' ὅ,τι συγχωροῦν οἱ νόμοι»³. Ἡ ἐκ νέου ἀποκατάστασις τοῦ Νόμου ὡς Θεοῦ, διὰ νὰ ἀναμνησθῶμεν τοῦ Ἀριστοτέλους εἰπόντος : «ὁ μὲν οὖν τὸν νόμον κελεύων ἄρχειν δοκεῖ κελεύειν ἄρχειν τὸν θεόν»⁴, ἡ ἀποκατάστασις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς «Ἡλίου τῆς Δικαιοσύνης»⁵ θὰ καταστήσῃ τὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ : «Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται» πραγματικότητα διὰ τὸν ἐθνικὸν μας βίον. Ταῦτα πάντα, ποῖος ἀμφιβάλλει, ὅτι, ἐὰν τυχὸν λάβουν χώραν, θὰ ὀδηγήσουν εἰς ἀναγέννησιν τοῦ δημοσίου βίου μας;

Ἀτενίζοντες τὴν 25ην Μαρτίου ἔναντι τοῦ μέλλοντος τοῦ Ἑθνους δὲν ἐπιτρέπεται, νομίζομεν, ν' ἀντιπαρέλθωμεν δημογραφικὸν δεδομένον τῆς σήμερον. Εἶναι δὲ τοῦτο ἡ συνεχὴς πτώσις τοῦ δείκτου τῶν γεννήσεων διὰ λόγους, τοὺς ὁποίους δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ μνημονεύσωμεν. Εὐτυχῶς ἀπὸ τίνος χρόνου ἤρχισε τοῦτο νὰ ἐπισύρῃ τὴν προσοχὴν τῶν μὲ τοιαῦτα θέματα ἀσχολουμένων. Ἡ μείωσις τῶν γεννήσεων ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ ρεύματος πρὸς μετανάστευσιν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, μάλιστα τῶν βιολογικῶς ἰσχυροτέρων, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἀθρόα ἐγκατάλειψις τῆς ὑπαίθρου φοβούμεθα, ὅτι θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐπανάληψιν ἐκεῖνου, τὸ ὁποῖον συνέβη αἰῶνας παλαιότερον κατὰ τοὺς 5ον καὶ 6ον αἰῶνας, ὅτε ἐρημωθείσης τῆς ἐνδοχώρας, κατεκλύσθη ἡ Ἑλλάς ὑπὸ ἐκ Βορρᾶ εἰσβολέων. Ἀλλὰ πρὸς τί νὰ ὀπισθοδρομήσωμεν τόσον; Δὲν εἶναι διδακτικὸν ν' ἀναφέρωμεν τὰ ὅσα συνέβησαν εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ ἰδίᾳ τὴν πεδιάδα τῶν Σερρῶν κατὰ τὰ

1. Δ', 31 καὶ Πλουτ. Πολ. 8.

2. Σουΐδας Α', 909.

3. Κοραΐ, Χρυσᾷ ἐπη, σ. 87.

4. Ἀριστ. Πολιτ. Γ', ια', 4.

5. Ματθ. Ε', 6.

τέλη τοῦ προηγούμενου αἰῶνος, ὅτε οἱ μὲν Ἕλληνες ἐφευγον πρὸς τὰς πόλεις, πρὸς τὴν Ρουμανίαν, τὴν Ρωσσίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ πέραν τοῦ Ἀτλαντικοῦ, οἱ δὲ Βούλγαροι ἔσπευδον ὡς γεωργοί, ὡς κηπουροί, καὶ τὸ σπουδαιότερον μετακλητοί, ἵνα καλύψουν τὰς εἰς καλλιεργητικὰς χεῖρας ἀνάγκας τῆς περιοχῆς; Ἐχρηιάσθησαν δὲ τόσαι θυσίαι, τόση αὐτοθυσία τῶν Μακεδονομάχων διὰ νὰ σωθῇ ἡ Μακεδονία ἀπὸ τὸν βουλαιμῶντα νὰ ἐπεκταθῇ μέχρι τῶν γαλανῶν νερῶν τοῦ Αἰγαίου βουλγαρικὸν ἐπεκτατισμόν! Ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιβάλλωμεν ὅτι τὸ ἴδιον, καὶ μάλιστα εἰς μεγαλυτέραν κλίμακα, θέλει συμβῇ, ἐὰν ἡ ἑλληνικὴ ὑπαιθρος ἐξακολουθήσῃ νὰ ἐγκαταλείπεται; Νομίζομεν ὅχι! Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος, τὸ ὁποῖον φέρει τὸν τίτλον : *«Βελτίωσις τῶν βιοτικῶν συνθηκῶν τῶν κατοίκων τοῦ ἑλληνικοῦ χωρίου»*, δὲν πρέπει ν' ἀναζητηθῇ εἰς τὴν φυγὴν, εἰς τὴν ἐγκαταλειψιν τοῦ χωρίου. Τοῦτο δὲν εἶναι λύσις, ἀλλὰ πορεία πρὸς τὸν ἀφανισμόν τοῦ ἔθνους τῶν Ἑλλήνων. Ἡμεῖς, καθ' ὑπαγόρευσιν τῆς ἐμπειρίας, τὴν ὁποίαν παρέχει ἡ ἱστορία γενικῶς, ἀλλὰ καὶ ἐιδικώτερον ἡ πατρῴα ἡμῶν ἱστορία, κηρύσσομεν μὲ ὅλην τὴν δύναμιν τῶν πνευμῶνων μας τὴν ἀνάγκην διασώσεως τοῦ χωρίου. Βελτίωσις, καὶ ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ τοῦτο, τῶν συνθηκῶν διαβιώσεως τῶν χωρικῶν μας εἶναι ἔργον therapόντων ἄλλων τομέων τῆς ἐπιστήμης. Οἱ γεωπόνοι, οἱ ἑδαφολόγοι, οἱ δασολόγοι, οἱ γεωλόγοι, οἱ οἰκονομολόγοι κ.ἄ. καλοῦνται ἐπὶ τὸ ἔργον, τοῦ ὁποίου καρπὸς θὰ εἶναι ἡ ἐπιβοήθησις τοῦ ἔθνους. Μὲ τὴν ἐνδοχώραν ἔρημον κατοίκων θὰ ἐπαληθεύσῃ ἐπὶ εὐρυτέρου τὴν φορὰν ταύτην χώρου ἐφ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὑπὸ ἀρχαίου συγγραφέως περὶ τῆς κλειστῆς κοινωνίας τῆς Σπάρτης λεχθέν : *«μίαν γὰρ πληγὴν οὐχ ὑπῆνεγκεν ἡ πόλις, ἀλλ' ἀπώλετο διὰ τὴν ὀλιγανθρωπίαν»*¹, πράγμα τὸ ὁποῖον καὶ συνέβη.

Ἡ *«Χάρτα»* τοῦ Ρήγα Φεραίου, ὁ ἑλληνικὸς ἡῶρος, ὡς τοῦτον συνέλαβεν ἡ φαντασία τοῦ Σκούφου, τὸ ὄνειρον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος ἀνετράπησαν κατὰ τὸ 1922. Τὸ ἔτος τοῦτο εἶναι κατὰ τὴν ἡμετέραν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων κάτι χειρότερον, περισσότερον ἀπαίσιον ἢ τὸ 1453. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τὸ ἔθνος εἶδε τερματιζόμενον τὸν πολιτικὸν βίον, τὸ ἔθνος ἠττήθη εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης ἥτταν ὀριστικὴν μὲ συνέπειαν τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας του. Διετήρησεν ὅμως τὰς θέσεις του ὡς φυλῆς, ὡς ἔθνους, ἀνὰ τὸν εὐρὺν φυσικογεωγραφικὸν ἑλληνικὸν χώρον. Περιέπεσεν εἰς βαρεῖαν δουλείαν, ἐξηκολούθει ὅμως νὰ ὑπάρχῃ διάχυτον ἀπὸ τοῦ Ἀδρια μέχρι τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τῆς Καισαρείας, ἀπὸ τοῦ Αἴμου μέχρι τῆς Κύπρου καὶ τῆς Κρήτης. Ἦλθεν ὅμως τὸ 1922 καὶ ἐνθ' πάντες ἐπιστεύομεν, ὅτι πλέον εἶχε σημάνει τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ὅτε Αἰγαῖς δηλ. ἑλληνικὸς γεωγραφικὸς ἡῶρος, καὶ Ἑλληνικὴ πολιτεία θὰ συνέπι-

1. Ἀριστ. Πολ. Β 9, 1270 α, 36.

πτον ὀριστικῶς καὶ ὅτι τὸ ὄνειρον αἰῶνων ἐπραγματοποιεῖτο, τὰ πάντα ἀντετράπησαν, κατέρρευσαν. Τὰ αἷτια ἀντιπαρέρχομαι, καθόσον δὲν εἶναι τοῦ παρόντος. Ὅπωςδὴποτε ἡ ἡττα ἐκείνη εἶχε φοβερὰς διὰ τὸ ἔθνος τῶν Ἑλλήνων φυλετικὰς ἐπιπτώσεις. Ἦναγκάσθη τοῦτο νὰ συμπτυχθῇ, νὰ ἐγκαταλείψῃ χώρας, ὅχι ἀπλῶς ἀπὸ αἰῶνων δημογραφικῶς ἀκόμη ἰδικὰς του, ἀλλὰ χώρας, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐτέθησαν τὰ θεμέλια αὐτοῦ τούτου τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ λέξις Ἰωνία πόσα δὲν διαλαλεῖ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰς τέχνας, τὴν φιλοσοφίαν, τὰς ἐπιστήμας! Ὁ χῶρος ὁ ἐλληνικὸς ἀπὸ φυλετικῆς καὶ πολιτικῆς ἀπόψεως ἔχει τόσον περιορισθῇ, ὥστε οὐδεμία οὔτε ἡ παραμικρὰ περικοπὴ ἐπιτρέπεται πλέον, χωρὶς τὸν κίνδυνον πλήρους ἀφανισμοῦ. Ἡ διατήρησις ὅμως τοῦ χώρου εἶναι ἐφικτὴ μὲ τὴν ἐνδοχώραν κενουμένην, ἐγκαταλειπομένην ὑπὸ τῶν κατοίκων; Ἀναμφιβόλως ὅχι! Καὶ ἂν αἱ πέραν τῶν ἀνατολικῶν ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου ἐλληνικαὶ χῶραι ἀπωλέσθην συνεπεῖα στρατιωτικῆς ἡττης, ἡ ὅλη Ἑλλάς τῆς σήμερον θὰ ἀχθῇ εἰς ἀφανισμόν συνεπεῖα ἐνδογενῶν αἰτίων, συνεπεῖα ἐγκαταλείψεως, διότι ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει τί ἄλλο εἶναι ἡ μείωσις τῶν γεννήσεων; Ὡστε κάθε ἄλλο ἢ ἀβάσιμος εἶναι ἡ συσχέτισις τῆς σήμερον κρατησάσης ἐγωῖστικῆς ὀλιγοτεκνίας καὶ φυγῆς τῶν Ἑλλήνων μακρὰν τῶν ἀνὰ τὴν ὑπαιθρον ἐστιῶν τῶν πρὸς τὰ ἀστικά κέντρα καὶ τὸ χειρότερον πρὸς χώρας πέραν τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος, πέραν αὐτῶν ἀκόμη τῶν Ὠκεανῶν. Ἡ συσχέτισις, ἐπαναλαμβάνομεν, πρὸς τὴν περίπτωσιν τῆς ἀρχαίας Σπάρτης κάθε ἄλλο παρὰ ἀδικαιολόγητος εἶναι. Τὰ μέσα ἀνασχέσεως καὶ τελικῶς ματαιώσεως τοῦ κακοῦ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος. Περιοριζόμεθα ἀπλῶς εἰς τὴν διακήρυξιν τῆς ἀνάγκης, ὅπως ὁ Ἑλληνισμὸς παραμείνῃ προσκεκολλημένος εἰς τὰς παραδόσεις του, εἰς τὰ ἦθη καὶ ἔθιμά του, εἰς τὴν γλῶσσάν του, εἰς τὴν θρησκείαν του. Οὔτε ἦθη οὔτε ἔθιμα οὔτε γλῶσσα εἶναι δυνατόν νὰ ζήσουν μεμονωμένως, ἢ ὅλα μαζί ἢ οὐδέν. Καὶ οἱ καιροὶ εἶναι κρίσιμοι! Καὶ οἱ ἐχθροὶ τοῦ ἔθνους ἔθεσαν στόχους αὐτὸν τοῦτον τὸν ἰδιόζοντα βίον τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, τὰς παραδόσεις του, τὰ ἔθιμά του, τὴν γλῶσσάν του. Θὰ θεωρηθῶ κομίζων γλαῦκα εἰς Ἀθήνας, ἂν εἶπω ὅτι τὸ 1922 εἶναι καὶ δι' ἓνα ἐπὶ πλέον λόγον μοιραῖον, ἀπαίσιον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ συγχρόνου ἐλληνισμοῦ. Εἰς τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἠμποροῦμεν νὰ τοποθετήσωμεν τὴν ἑναρξιν τῆς στροφῆς τῶν βυσσοδομουσῶν ἐναντίον τῆς ἐθνικῆς συνεχείας δυνάμεων. Ἡ ἐθνικὴ Ἰδέα ἐκηρύχθη «ξεπερασμένη», ὁ σεβασμὸς πρὸς τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις ἀντιπροοδευτικὸς καὶ τὸ χειρότερον ἀμφότερα ταῦτα κατεδικάσθησαν ὡς δῆθεν αἰτία πάσης κακουχίας, αὐτῆς ἀκόμη τῆς ἐθνικῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς. Ἕνας κόσμος ὁλόκληρος ἀνεπέτασε τὴν σημαίαν τῆς προοδευτικότητος, τῆς ὁποίας ὅμως καὶ περιέργως τὸ βάθρον δὲν ἦτο ἄλλο τι εἰμὴ ἄρνησις, εἰμὴ πόλεμος πρὸς τὸ χθὲς ἀδιακρίτως καὶ ἀκρίτως. Εἰς τὸν πόλεμον τοῦτον Ἑλλήνων ἐναντίον τοῦ ἰδίου

ἐαυτοῦ των, διότι τί ἄλλο εἶναι ὁ πόλεμος ἀδιακρίτως ἐναντίον παντός ὅ,τι συνιστᾷ τὸ χθές του, ἔσπευσεν ὡς δῆθεν καλοπροαίρετος συνεργὸς ἑνας κόσμος ἰδεολογίας, ὁ ὁποῖος ἔχει φορέα τὸν φυλετικὸν κόσμον ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος εἰς τὰς πρὸς νότον τάσεις του ἀντιστρατεύεται πᾶν τὸ ἑλληνικόν, καὶ τοῦτο ἀπὸ αἰώνων. Τὸ δὲ χειρότερον εἶναι, ὅτι ἀριθμὸς Ἑλλήνων αὐτοχαρακτηριζομένων ὡς τὸ ἀπάνθισμα τῆς προοδευτικότητος, πιστεύων εἰς τὸ δῆθεν καλοπροαίρετον ἐκείνων ἔχει ἀποβῆ ἑθελουφλωττον ὄργανόν του. Ἡ παντοδαπὴν καὶ ποικίλων αἰτίων κρίσις εἶναι εὐρεῖα καὶ σοβαρά, ἔργον δὲ τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας τοῦ τόπου δέον νὰ ἀποβῇ ἡ διευκρίνις, ἡ διασάφησις τῶν συγκεχυμένων ἰδεῶν καὶ σκέψεων. Τὸ ἔργον τοῦτο δὲν εἶναι τόσον δύσκολον, ὅσον ἐκ πρώτης ὥσεως φαίνεται. Ἡ ψυχὴ τῆς Ἑλλάδος ἔχει ὑποστῇ ὑπονόμευσιν, ἔχει δεχθῇ πλήγματα. Καὶ ὁμως δὲν ἔχει κλονισθῇ. Ἡ ψυχὴ αὐτὴ, τὴν ὁποίαν διεμόρφωσαν βιώματα αἰώνων, βιώματα ἀρχαῖα ἑλληνικά, βιώματα χριστιανικά καὶ ἑλληνοχριστιανικά, βιώματα τὰ ὁποῖα ἐχάλκευσαν τὰ ἔργα καὶ αἱ ἡμέραι τῶν ἡρώων, τῶν ὁποίων τὴν μνήμην σήμερον τιμῶμεν, ζῇ. "Ἄν ὅχι πῶς ἡμποροῦμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ θαῦμα τοῦ 1940 - 41; "Ὡστε κατὰ βάθος ἡ ψυχὴ μένει ἡ αὐτὴ καὶ εἰς ἡμᾶς ἀπομένει ν' ἀνταποκριθῶμεν εἰς τὰς ὑψηλὰς ἐπιταγὰς τῆς, νὰ φανῶμεν ἀντάξιοι τῶν ὑπαγορεύσεων τῆς σημερινῆς ἐπετείου τῆς 25ῆς Μαρτίου 1821.

Ἡ ὁμιλία μου ἐν πολλοῖς διὰ νὰ στραφῇ πρὸς ὑμᾶς, ἀγαπητὴ σπουδάζουσα Νεολαία, στερεῖται τοῦ αὐστηρῶς πανηγυρικοῦ χαρακτῆρος. Ἐγένετο μνεῖα σκηνῶν τοῦ ἐθνικοῦ βίου, αἱ ὁποῖαι φέρουν τὸ βάρος τῶν ἰδίων ἀμαρτημάτων. Προέβημεν δὲ εἰς τοῦτο ὅχι διὰ νὰ καταθλίψωμεν, ὅχι διὰ νὰ ὠθήσωμεν ὑμᾶς εἰς ἀπαισιοδόξους σκέψεις, οὔτε πολὺ περισσότερον νὰ προκαλέσωμεν τὴν ἀπογοήτευσιν. Ἐπράξαμεν τοῦτο, διότι πιστεύοντες εἰς τὰς ἀρετὰς τῆς φυλῆς μας ἐπιθυμοῦμεν νὰ διδάξωμεν διὰ τῆς ἀρωγῆς τῶν ἰδίων ἡμῶν ἀμαρτημάτων. Ἡ Ἑλλάς εἶναι ἡ χώρα, ὅπου ὑμνήθη ἡ ἀρετὴ καὶ ὑμνήθη ὑπὸ τῆς μεγαλυτέρας διανοίας τῶν αἰώνων, τοῦ Ἀριστοτέλους:

*«Ἀρετὰ πολύμοχθε γένει βροτείῳ,
θῆραμα κάλλιστον βίῳ,
σᾶς πέρι, παρθένε, μορφᾶς
καὶ θανεῖν ζηλωτὸς ἐν Ἑλλάδι πότμος
καὶ πόνονος τλῆναι μαλεροῦς ἀκάμαντας,
τοῖτον ἐπὶ φρένα βάλλεις,
κάρτος ἀθάνατον, χρυσοῦν τε κρεῖσσον»¹.*

1. Ὑμνος εἰς ἀρετὴν, Διογ. Λαέρτ., V 1, 7.

Ἡ ἀρετὴ ὄχι ἀπλῶς ὑμνήθη, ἀλλ' ἐθεοποιήθη. Ὑμνήθη διότι ἡσκήθη. Ἡσκήθη καὶ ἀσκεῖται καὶ θά ἀσκήται. Τὸ διάστημα 1821 - 1827, τὸ 1940 - 1941, τὸ 1946 - 1949 δὲν εἶναι ἔτη ἀρετῆς καὶ ἀνδρείας τοῦ Ἑλληνος στρατιώτου καὶ λαοῦ; Οὐδεμία δ' ἀμφιβολία, ὅτι εἰς περιπτώσιν ἀνάγκης ἡ ἀρετὴ καὶ πάλιν θ' ἀποδειχθῇ «*κάλλιστον θῆραμα βίῃ*», ὅτι ὁ ὄρκος τῶν ἐφῆβων τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν «*οὐ ποιήσωμεν περὶ πλείονος τὸ ζῆν τῆς ἐλευθερίας*» θά ἡγήσῃ ἐκ νέου, ἢ ὅτι τέλος τὸ σωκρατικὸν «*τεθνάναι καλῶς μᾶλλον ἢ ζῆν αἰσχροῶς*» θά διέπῃ τὰ βήματά μας.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Τ. ΚΟΛΙΑΣ